

МАКТАБ ТЕХНОЛОГИЯ ТАЪЛИМИДА ЎҚУВЧИЛАРНИ МИЛЛИЙ ХУНАРМАНДЧИЛИКНИНГ СПЕКТРАЛ-ВАРИАТИВ КОМПОНЕНТЛАРИ БИЛАН ФАНЛАРАРО ТАНИШТИРИШДА ТАРИХИЙЛИК ПРИНЦИПИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.88.48.019>

Шомирзаев Махматмурод Хурамович,

Термиз давлат университети технологик таълим кафедраси доценти, педагогика фанлари доктори (DSc)

Аннотация: Мақолада ўқувчиларни технология таълимида миллий хунармандчиликнинг спектрал-вариатив компонентлари билан таништиришда фанлар интеграцияси мазмуни ёритилган.

Таянч сўзлар: кулол, сопол, хунарманд, хумдон, чанг, хунармандчилик, кулолчилик чархи, ганч ўймакорлиги, нақш, мисгарлик.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПРИВЕДЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ШКОЛЬНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ К РАЗЛИЧНЫМ КОМПОНЕНТАМ НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРОМЫСЛОВ

Шомирзаев Махматмурод Хурамович,

Доцент кафедры технологического образования Термезского государственного университета, доктор педагогических наук

Аннотация: В статье раскрыто содержание интеграции дисциплин при ознакомлении учащихся со спектрально-вариативными составляющими народных промыслов в технологическом образовании.

Ключевые слова: Керамика, керамика, ремесленник, керамика, порошок, ремесло, гончарный круг, резьба по ганчу, узор, медник.

HISTORICAL PRINCIPLES OF INTRODUCTION OF STUDENTS IN SCHOOL TECHNOLOGY EDUCATION TO SPECIAL-VARIOUS COMPONENTS OF NATIONAL CRAFTS

Shomirzaev Maxmatmurod Xuramovich,

Associate Professor of Technological Education, Termez State University, Doctor of Pedagogical Sciences (DSc)

Abstract: The article describes the content of the integration of disciplines in introducing students to the spectral-variable components of national crafts in technology education.

Keywords: pottery, potter, artisan, pottery, powder, handicraft, pottery wheel, ganch carving, pattern, coppersmith.

Республикаимиз мустақиллиги шарофати билан таълим-тарбия тизимида амалга оширилаётган туб ислохотлар ижтимоий, иқтисодий ҳаётдаги бу муҳим соҳани янада сифат ва кўлам жиҳатдан янгидан-янги ўзгаришларга олиб келмоқда. Таълим-тарбия тизимидаги ислохотларни олиб боришда асосий йўриқнома бўлиб, 1997 йил 29 августда Олий Мажлиснинг IX сессиясида қабул қилинган “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури” хизмат қилмоқда. Жумладан, ёшларни янгича руҳда, миллий ўзликни англаш руҳида тарбиялаш тўғрисида “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури”нинг “1.3 Ислох қилиш омиллари” бўлимида шундай белгиланади: “... миллий ўзликни англашнинг ўсиб бориши, ватанпарварлик, ўз Ватани учун ифтихор туйғусининг шаклланаётганлиги, бой миллий маданий-тарихий анъаналарига ва халқимизнинг интеллектуал меросига ҳурмат; Ўзбекистоннингжаҳон ҳамжамиятига интеграцияси, республиканинг жаҳондаги мавқеи ва обрў-эътиборининг мустаҳкамланиб бораётганлиги”, - деб

кўрсатилади [1.2; 38].

Дарҳақиқат, ёшларни меҳнат жараёнига, касб-хунарлар эгаллашга йўналтириш ва ушбу фаолиятларни ўзлаштиришларини такомиллаштириш йўлида олиб бораётган тадқиқотимиз учун Шарқ халқларининг бой, маънавий мероси ва кадриятларига муҳим аҳамият касб этади.

Халқи миллий хунармандчилиги моддий ва маънавий мерослар билан ҳамоҳанг равишда ривожланиши кўплаб мутафаккир, донишмандларнинг битик ва асарларида юксак маҳорат билан ифодасини топди ва ушбу асарлар жаҳоннинг маданият ҳазиналаридан ўз ўрнини эгаллади. Турли ижтимоий-иқтисодий тузумларда яратилган ҳадислар, панднома, ривоят, ҳикоя, дoston, мақол, ғазал, рубоий, маснавий, эртақ каби халқ оғзаки ижоди намуналари орқали инсоннинг таълим-тарбияси ва касб-хунар ўрганишининг афзаллиги, ҳалол меҳнат билан яшашнинг зарурлиги тўғрисидаги фикрлар бизгача етиб келган. Бундай ёзма манбаларга зардуштийларнинг улуғ асарларидан ҳисобланган, эрамиздан аввалги VI-IV асрларда яратилган “Авесто”да болалар ёшлигидан дарахт кўчати ўтказиши, уй-рўзғор қуроллари ясаши, ерга ишлов бериши каби меҳнат машғулотларини қилишлари кераклиги ҳақида кўплаб сатрлар келтирилган: Масалан, “... “Авесто”да, таърифланган ва тарғиб этилган энг қутлуғ касб деҳқончилик. Зеро, бу касб соҳиблари зардуштийларни моддий неъматлар билан таъминлайди бу эса, ҳаёт тараққиётининг асосий омили [2.6; 39].

Албатта, Шарқ халқлари, жумладан, Марказий Осиё халқлари VII - IX асрларда ислом динига, унинг ақидаларига риоя қилиб келдилар. Мусулмонларнинг энг олий, муқаддас китоби бўлган “Қуръони карим”нинг оят ва сураларида мўътабар Аллоҳ номидан халқни, унинг аҳли мўминини тўғри йўлга бошлайди. “Қуръони карим”нинг бевосита оятларидан келиб чиқиб, халқ орасида турли панд-насихатлар, ривоятлар, ҳикоялар кўринишида Ҳадис яратилди. Унда, кишиларнинг турмуш тарзи, ижтимоий фаолияти ва бир-бирларига бўлган муносабатларини тартибга солиш тўғрисида тарбиявий панд-насихатлар берилган. Буюк муҳаддис, ислом оламида йирик аллома сифатида танилган Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, ўзининг “Ал-жомийъ ас-саҳих” (“Ишонарли тўплам”) асарида касб-хунар ўрганиш, меҳнат қилиш ва унинг афзаллиги тўғрисидаги ҳадисларни тўплаб шарҳлаган. Масалан, 14-бобда “Кишининг касби ва ўз кўли билан меҳнат қилиши ҳақида”ги ҳадисда шундай дейилади: “Менинг ўз касбим борлигини қавмимиз яхши билур. Мен гарчи мусулмон ишлари билан банд бўлсам ҳам, шу касбим орқали оила тебратурман” - деб ёздилар. Шунингдек, ушбу асарда “Тўқувчи ҳақида”, “Темирчи ҳақида”, “Тикувчи ҳақида”, “Савдо ишлари ҳақида” алоҳида эътиборга молик боблар, ҳадислар келтирилган [2; 18].

Буюк мутафаккир Абу Наср Форобийнинг асарларида инсонларни илм-маърифатли бўлишга, ҳалол меҳнат қилишга, касб-хунар эгаллашга ҳамда инсон шахсининг ижодий ва бунёдкорлик кучини ва унинг камолотини, кадр-қимматини улўглашга чорлайди.

Масалан, унинг фикрича, “... кимки энг гўзал ва фойдали бўлса, кашф этган нарсаси чиндан ҳам ўзининг истагига ва бошқа бировнинг истагига мувофиқ бўлма ёки уни бошқаларнинг хоҳишига мувофиқ деб гумон қилинса, кашф ёки ижод этилган нарса ҳақиқатдан хайрли ва фойдалидир” [2.1; 99].

Таълим, билимларни ўрганиш асосида ҳосил бўлади. Тарбия эса, амалий фаолият асосида, яъни унда ўқувчининг касб-хунарга бўлган ҳавасини кузатиш мумкин. Агар, ўқувчи касб-хунарга қизиқса, ушбу қизиқиш уни бутунлай касб-хунарга боғлаб қўяди, натижада, у касб-хунарнинг чинакам ошиғи бўлиб қолади.

Шарқнинг буюк математиги ал-Хоразмий, ўзининг “Ўғитлар”ида “Меҳнат бу бир сел, агар шу сел тўхтаб қолса, у сингиб кетади” деб фикр юритади. Буюк мутафаккир олим ал-Хоразмий ушбу мисраларида ҳаётий, муҳим бир ҳақиқатни айтади. Яъни сув оби ҳаёт, сувсиз ҳаёт йўқ бўлгани каби меҳнатсиз

хаёт бўлмаслигини, сувнинг ерга сингиб кетишини умрнинг курук ўтиб кетишига таққослайди [2.3.2].

Қомусий олим Абу Райҳон Беруний кишиларнинг бахт-саодати ва камолоти, унинг ҳалол меҳнат қилиши, касб-хунар ўрганишида деб билади. Берунийнинг “Геодезия”, “Минерология”, “Ҳиндистон”, “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” номли асарларида яшаб турган даврдаги ишлаб чиқаришнинг ривожини ва касб-хунарларга оид қимматли маълумотлар берилган.

Буюк аллома ўз асарида ўз асарларида унумли меҳнатнинг аҳамиятини алоҳида таъкидлаб, “... барча қимматли нарсалар инсон меҳнати билан яратилади ва инсоннинг кадр-қиммати, унинг авлод-аждоди ким бўлганлиги билан эмас, балки, унинг меҳнати билан улуғланади. Бунинг учун меҳнат чуқур, фақат ақл-идрок ва меҳнатнинг жонланишигина кишилар ҳаётини белгилаб беради”, - дейди [2.2; 9-12].

Абу Райҳон Беруний инсоннинг ҳалол меҳнат қилиши ва касб-хунар эгаллаши туфайли ақл-заковати, қобилияти, қудрати ошиб боришига ишонади. Бу билан у меҳнатсеварлик, ўз касбини ардоқлашдек фазилатларни ниҳоятда кадрлайди.

Мутафаккирнинг куйидаги ҳикматлари таҳсинга лойиқ: “Ҳар бир инсоннинг кадр-қиймати ўз ишини қойил қилиб бажаришида”, “Бугуннинг чорасини кўриб, эртага эҳтиёжи қолмаган киши ақлли”, “Асаларилар ҳам ўз жинсидан бўлатуриб, ишламай уясида асални бекорга еб ётадиганларини ўлдириб ташлайди” [2.3; 7-10].

Донишманд Юсуф Хос Ҳожибнинг таъбирича: “Ҳар бир киши ижтимоий ҳаётнинг фаол иштирокчиси сифатида хунар ўрганмоғи, ўз хунари билан халқига, Ватанига хизмат қилмоғи зарур”, - дейди. Дарҳақиқат, хунар ўрганишга ва меҳнат қилишга бўлган интилиш ҳар бир инсон учун ҳаётини эҳтиёж бўлмоғи керак. Юсуф Хос Ҳожиб, ўз болаларини фойдали меҳнатга ўргатмасдан, ортиқча эркалатиб, бу билан уларнинг келгусида наложик хатти-ҳаракатлар қилишига тўғридан-тўғри айбдор бўладиган ота-оналарни қаттиқ қоралайди: “Кимнингки ўғли ёки қизи, талтайтириб юборилган бўлса, бунинг учун у охири қаттиқ йиғлайди”, - деб таъкидлаб, ҳар бир ота-она ўз фарзандига ёшлигидан хунар ўргатиш кераклигини қайта-қайта уқтиради [2.57; 223].

Маҳмуд Қошғарий, ўзининг “Девону луғотит турк”, (“туркий сўзлар тўплами”) номли асарида “Илмли. Ақлли одамларга яхшилик қилиб, сўзларини тингла. Илмларни, хунарларни ўрганиб, амалга ошир”, - дейди. Алломанинг ушбу фикри кишиларни меҳнат қилишга, яхшиликка ундайди, ёмонликни қоралайди, илм ва хунар соҳибларини эъзозлайди, кишиларни улардан ибрат олишга чақиради. Демак, улуғ донишманд ўзининг ушбу сўзлари билан унумли меҳнат қилишни илмни ўрганиш билан баробар кўяди. Киши меҳнат қилсагина, хунар ўргансагина илмли, ақлли киши ҳисоблади [3.7; 187].

Шаркнинг буюк мутафаккири Алишер Навоийнинг “фарҳод ва Ширин” достонидаги паҳлавон Фарҳоднинг илм-хунарга қизиқиши тарғиб этилади ҳамда ёшларни бир неча хунарларни эгаллашларига ундайди. Шунингдек, Навоий Фарҳодни бир неча касб-хунар эгаси, яъни у сартарошлик, рассомлик, наққошлик каби хунарларни мукамал эгаллаб олган киши сифатида улуғлайди. Илм ва хунарни эгаллаган, жисмоний жиҳатдан чиниққан, меҳнатсевар Фарҳод камтарин, мазлумларга ғамхўр, софдил, мард ва олийжаноб бўлиб етишади. Навоий Фарҳодни сувсиз ерларга сув чиқарган қаҳрамон, меҳнат соҳасида мўъжизалар кўрсатган баҳодир йигит сифатида таърифлайди. У илм ва хунарни халқ манфаати учун ишлатиш лозим, деб ҳисоблайди. Фарҳод Ширинни қидириб Арманистонга борганда, арман юртида тоғда канал қазиб учун қийналиб ишлаётган кишиларни кўради ва “хунарни асрбон неткумдир охир, олиб туфроққа кетгумдир охир!” дея ўз билими, хунари ва ғайратини ишга солади, канал қазувчилар машаққатини енгиллаштиради ҳамда халқ ўртасида катта шуҳрат қозонади.

XV асрда яшаган етук аллома Ҳусайн Воиз Кошифий ўзининг “Футувватномаи Султоний” номли асарининг 14-фасли “Касб-кор ва савдо, тижорат одоби ҳақида”

деб номланади. Унда қуйидаги сўзлар ёзилган: "...Агар барча касблар учун зарурий одоблар ҳулосаси нечта, деб сўрасалар, саккизта деб айтгил: биринчидан, ўз касбини ҳаромдан, шубҳали мол-маблағдан пок сақласин; иккинчидан, ризқ-рўзи зарурати учунгина керакли касб билан шуғуллансин, касбни мол-дунё тўплашга сарфламасин; учинчидан, касбни обрўй олиш, яхши ном чиқаришнинг сабаби деб билсин; тўртинчидан, моли ҳаром одамлар (амалдорлар, порахўрлар, қароқчилар, ўғрилар, қиморбозлар, қаззоб дўкондорлар) билан муомала қилмасин; бешинчидан, ўз ҳунарига безътиборлик, хато-нуқсонларга, айб ишларга йўл қўймасин, ҳар хил ифлосликлар, булғанишлардан сақлансин; олтинчидан, инсоф чизигидан ташқари чиқмасин, мол-матони танимайдиган одамлар билан муомала қилмасин; еттинчидан, агар тарози аҳлидан (нарсаси тортувчи) бўлса, тошдан уриб қолмасин ва ортиқ ҳам бермасин; саккизинчидан, газлама ўлчаб сотувчилар аҳлидан бўлса, ўзига кўп олиб қолиб, бошқаларга кам бермасин, чунки баракат тўғрилиқда ва жамиятнинг инсоф юзасидан баҳам кун кечиришидадир..." [2.66; 69-70].

Хусайн Воиз Кошифийнинг ушбу сўзлари ҳунарманд кишилар ҳалол, инсофли, софдил бўлишлари билан бошқаларга ўрناк бўлиши кераклигини таъкидлайди. Одамларни ҳунармандларнинг ахлоқий фазилатларини ҳурмат қилишга ҳамда улардан ўрناк олишга ундайди. Дарҳақиқат, Кошифийнинг ёшларга касб-ҳунарларни ўргатиш орқали, уларни жамиятда ҳалол меҳнат қилишга ундаган ушбу доно фикрлари муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки, буюк тарихига, ўтмишига эга бўлган халқимизни меҳнатсиз, касб-ҳунарларсиз тасаввур этиб бўлмайди.

XII-XIII асрларнинг буюк алломаларидан ҳисобланган Саъдий Шерозий, (1184-1292) "Тулистон" асаридаги "Тарбият таъсири зикрида" номли 7-бобда қуйидагича ҳикоят келтирилади: "Эй, жон фарзандларим, ҳунар ўрганишлар, нединким, мулк ва молга эътимод йўқдур. Сийм ва зар хатлар маҳаллидадур - ё ўғри барчасин бирдин олур ва ё ҳоким оз-оз олиб йўқ этар. Аммо ҳунар чағмаи равон ва давлати бепоёндурум, агар ҳунарманд одам давлатдан тушса, ҳеч ғам ва алами йўқдур. Нединким, ҳунар онинг зотида улуг давлатдур ва ҳар ердаким борса, соҳиби қадр бўлур ва мажлисининг юқорисида ўлтурур ва ҳунарсиз киши гадоилик қилур ва ҳар жойлаким борса, беқадр ва безътибор бўлур" [2.43; 85].

Баҳовуддин Нақшбанд таълимоти XIV-XVIII асрларда Ўрта Осиё ва Хуросонда кенг тарқалди. У ҳар бир кишини деҳқончилик, чорвачилик, қурувчилик, савдо, наққошлик каби ҳунарларни ўрганишга, эгаллашга ундади.

Баҳовуддин Нақшбанд таълимотидаги асосий ғоялари қуйидагилардан иборат:

Кишиларнинг ҳалол меҳнат қилишига, ҳунар ўрганишига, ўз меҳнати мевасидангина баҳраманд бўлишга чақириш.

"Дил ба ёру, даст ба қор", яъни "Дилингни Аллоҳга-ю, қўлингни ишга бағишла" деган қалимада ўз ифодасини топган.

У киши талабаларни мадрасага қабул қилиш пайтида, улардан бирон касбинг борми, дея сўраганлар. Ҳунарсиз одам ўқишга қабул қилинмаган.

Агар киши ҳунарли бўлса, у билимини ҳақиқатга бағишлайди, ўз меҳнати билан кун кечиришга сарфлайди, агар киши ҳунари бўлмаса, у ҳалол меҳнатни унутади, нопок ишларга қўл уриши мумкин, деб огоҳлантиради.

Ҳалқимизнинг ёш авлодни ҳалол меҳнат қилишга, турли касб-ҳунарлар эгаллашга ўргатиб борилиши, жамият тараққиёти тарихида турли даврларда муқаддас анъанага айланиб борган.

Мутафаккирлар, алломалар, аҳли донишмандлар, назарийчи ва амалиётчилар, олимлар томонидан бу соҳада турли мавзуларда тадқиқот ишлари ва кузатишлар олиб борилган, улар ўз фикр ва мулоҳазаларини асарларида баён этганлар.

Тадқиқотни олиб бориш жараёнида ёш авлодга касб-ҳунарлар ўргатиш, уларни ҳалол меҳнат фаолиятига тайёрлаш жараёни ўрганилди.

Мустақил Республикамизда яшаб ижод этаётган халқнинг минг йиллаб йиғилган тажрибалари, халқ педагогикасидаги ютуқлари, урф-одатлари, анъаналари ҳамда ҳозирги даврдаги ёшларга таълим ва тарбия беришга оид назарий ва амалий педагогик тадқиқотлар ўрганилган ва ўрганилмоқда.

Республика педагог олимларидан С.Ражабов, А.Зуннунов, О.Мусурмонова, С.Нишонова, Сафо Очил, О.Ҳасанбоева, К.Хошимов, Ж.Йўлдошев, А.Мунавваров ва бошқалар ҳозирги замон педагогикаси ва тарбияшунослик илмида халқ педагогикаси ютуқларидан унумли фойдаланишни тарғиб қилдилар ва қилмоқдалар.

С.Ражабов кўп йиллар давомида Ўзбекистон педагогикасида етакчи педагог олимлардан ҳисобланиб келди. Унинг раҳбарлигида (ўзбек тилида) дастлабки “Педагогика” дарслиги яратилди [2;40].

А.Зуннунов замонавий педагогика ва халқ педагогикасининг ютуқларини бири-бирига ҳамоҳанг равишда бир қатор педагогик асарлар яратди ҳамда яратишда иштирок этмоқда. Масалан, “Педагогика тарихи” (Академик лицей ва касб-хунар коллежлари учун дарслик, 2002) ва “Ўрта Осиёда педагогик фикр тараққиётидан лавҳалар” (1996) шулар жумласидандир [2.2.1; 2.3.2].

А.Зуннунов ва Ў.Толиповлар ҳамкорлигида яратилган қўлланма миллий кадриятлар асосида, ўқувчи шахсини шакллантириш вазифаларига бағишланган. Унда ўқувчи мазкур вазифаларни амалга оширишида фойдаланиши мумкин бўлган адабиёт ва услубий қўлланма номлари келтирилган [2.1.4].

Олима О.Мусурмонова умумий ўрта таълим мактабларида адабиёт ва турмуш одоби фазилатларини ўқитиш жараёнида умуминсоний ва миллий кадриятлар муштараклигини таъминлаш заминида юқори синф ўқувчилари маънавий маданиятини шакллантиришнинг илмий-назарий ва услубий асосларини яратди [2;29].

О.Ҳасанбоеванинг “Педагогика тарихидан хрестоматия”си (1993 й.), А.Мунавваровнинг эса, “Оила педагогикаси” (1994 й.), “Педагогика” (А.Қ.Мунавваров таҳрири. 1996 й.), К.Хошимов ва Сафо Очилларнинг “Ўзбек педагогикаси антологияси” (1995 й.), Ж.Йўлдошев ва С.Усмановларнинг “Педагогик технология асослари” (2004 й.), К. Ҳошимов ва С.Нишоновларнинг “Педагогика тарихи” (2005 й.) ва шу каби бошқа асарлар тадқиқот иши учун эътиборга молик асарлардан ҳисобланади [2.37; 2.30; 2.38; 3.7; 2.1.6; 2.1.11].

Ёшларни халқнинг меҳнат анъаналари, байрамлари, урф-одатлари ҳамда унумли меҳнат фаолияти жараёнига самарали тайёрлаш ва уларни меҳнат қилишларига нисбатан ҳурмат руҳида тарбиялаш лозим.

Ўзбекистон Республикаси узоқ йиллар давомида ёшларни меҳнат ва касб-хунарга тайёрлаш, уларни меҳнат жараёни фаолиятига йўналтириш, касб-хунарлар ўргатиш, халқ хўжалигининг турли соҳаларида меҳнат қилишга йўналтиришнинг турли масалалари билан олимлар шуғулландилар. Улар ўз тадқиқот натижаларини номзодлик ва докторлик диссертациялари, монографиялари. Ўқув қўлланмалари тарзида баён этдилар.

Р.Джураев, У.Нишоналиев, Н.Шодиев, И.Чориев, Н.Сайидахмедов, Ў.Толипов, Н.Муслимов, Б.Муранов каби педагог олимлар, ўзларининг чоп этирилган материалларида ёшларнинг меҳнат ва касб таълими тайёргарлигининг турли соҳаларини ёритдилар ва ёритмоқдалар.

Р.Джураев, ўзининг “Ўзлуксиз таълим тизимида касб-хунарга йўналтириш ва шахснинг касбий ўзлигини англаш муаммолари” мавзусидаги Республика илмий-амалий конференция маърузасида “Касб-хунарга йўналтириш ишларининг асосий мақсади, энг аввало, индивидга, ўз қизиқиш қобиляти ва имкониятларини тўлиқ англаш, хоҳиш-истакларини амалга оширишнинг восита ва усулларини тўғри белгилаш ҳамда мустақил қарорга келиши учун имконият ва зарур шарт-шароитларни яратишдан иборат”, -деган долзарб вазифалар ҳақида сўз юритди

[7.4].

У.Нишоналиевнинг “Педагогика курси” дарслиги мустақиллик шарт-шароити, унинг ғояси ва мафкурасидан келиб чиққан ҳолда, Шарқ мутафаккирлари фикр-мулоҳазалари асосида яратилди. Унда инсон хислатлари, ахлоқ одоби учун зарурий таснифлар берилган. Шунингдек, олий ва ўрта махсус таълимни бошқаришда тест ва рейтинг усулидан фойдаланиш назарияси ва амалиёти, ёшларни умуминсоний кадриятларга муҳаббат руҳида тарбиялашнинг назарий-илмий асослари қиёсий равишда ўрганилган [2.1;9].

Н.Ш.Шодиев ўзининг илмий-тадқиқот ишида ёшларни келгусида ҳаётга, меҳнатга, маълум касбларга тайёрлаш масалалари, касбий таълимнинг педагогик, методик асосларини ёритиш орқали маҳаллий шароитларда ўқувчиларнинг ижтимоий фойдали, унумли меҳнатини ташкил этишда синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этиш методикаси ҳамда бўлғуси ўқитувчиларни амалий фаолиятга тайёрлаш масалалари билан шуғулланди [2;54].

Профессор Э.Т.Чориев, ўзининг “Ўзбекистон қишлоқ хўжалик мактабларида ўқувчиларнинг меҳнат тарбияси” номли ўқув қўлланмасида, ўқувчилар меҳнатини ташкил этиш, қишлоқ мактабларида меҳнат тарбиясининг мазмуни, шакл ва услубларини ёритиб берган [2;53].

Н.С.Сайидахмедовнинг “Янги педагогик технологиялар (назария ва амалиёт)” номли китобида янги педагогик технологияларни таълим муассасаларида тизимли ёндашув услуби асосида лойиҳалаш қонуниятлари тадқиқ этилади [2;44].

Р.Х.Джураев, Ў.Қ.Толипов, Ш.С.Шариповларнинг “Узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари” (-Т.: Фан, 2004. -120 б.) монографиясида “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” талабларидан келиб чиққан ҳолда, узлуксиз таълим тизимида ўқувчиларни касб-хунарларга йўналтиришнинг илмий-педагогик асослари ёритиб берилган. Унда асосий эътибор касб-хунарга йўналтириш ишлари тарихий ривожланишининг ўзига хос хусусиятлари, касб-хунарга йўналтиришнинг назарий ва методолог асослари, Ўзбекистон Республикаси мустақиллик йилларида касб-хунарга йўналтириш ишларини ислоҳ қилиш омиллари, шахс тарбиясида касбга йўналтириш ишларининг ўрни ва аҳамияти, дарсдан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ишлари мазмунини баён қилишга қаратилган [2;2.3].

Б.И.Мурановнинг “Ишлаб чиқариш амалиёти шароитида қишлоқ ўқувчиларининг унумли меҳнатини ташкил этиш” номли услубий тавсияномасида қишлоқ ўқувчилари билан меҳнат амалиётини ташкил этиш масалалари ёритилган [2;31].

Мактаб ўқувчиларининг технологик тайёргарлиги, уларнинг ижтимоий фойдали, унумли меҳнатини ташкил этишнинг замон ўзаришларига уйғунлашган ҳолдаги мазмуни, шакли, усул ва воситаларини ишлаб чиқишга мустақил давлатимиз педагог олимлари олдидаги долзарб масала бўлиб қолмоқда. Асрлар давомида меҳнатчи халқимиз, ўзининг илғор маданияти, миллий кадриятлари, анъаналари, урф-одатлари, удумлари, амалий санъати, халқ миллий хунармандчилигининг бой мероси билан фахрланиб келади.

Халқ усталари, хунармандлари томонидан ривожлантирилган, кенгайтирилган халқнинг миллий ва амалий санъати турлари, халқ миллий хунармандчилиги асослари ҳақида олимлар томонидан илмий-амалий изланишлар олиб борилган. Бироқ ушбу соҳа ҳозирги замон узлуксиз таълим тизими босқичидаги умумий ўрта таълим мактаблари ўқув дастурларида мустақил фан сифатида ёки бирор фан негизида мукамал тизимли равишда ўрганилмаган.

Тўғри, бугунги кунда амалий санъатнинг турли соҳалари, йўналишлари ва қирраларини олимлар ўз илмий тадқиқот ишларида ёритдилар. Жумладан, ўқувчиларни бадий ижодкорлик ва лойиҳалашга ўргатиш, умумий ўрта

мактаблари ёки хунар тўғаракларида амалий санъат, бадиий санъат турлари, халқ миллий хунармандчилиги соҳаларини ўргатишнинг таълимий асослари С.Булатова, Р.Ҳасанов, И.Каримов, Қ.Қосимов, О.Худоёрова, А.Турдиалиев, Р.Сарсенбаева, Д.Зоҳидова, О.Жамолитдинова ва бошқа олимлар ўз илмий-тадқиқот ишларида ёритдилар.

С.Булатов, ўз илмий тадқиқот ишида ўзбек халқ амалий безак санъати турларидан ганчкорлик, наққошлик, ёғоч ўймакорлиги, кулолчилик, каштачилик, гиламчилик ва каби хунарларнинг тарихи, ривожланиш йўллари, шу соҳалардаги усталар услублари, шунингдек, Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Фарғона, Хива, Шахрисабз миллий хунармандчилик мактаблари ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатиб берди [2;9].

Р.Ҳасанов ўзининг “Мактабда тасвирий санъат машғулотларини такомиллаштириш йўллари” номли услубий қўлланмасида ўқувчилар нарсанинг ўзига қараб, хотирадан, тасаввурдан расм чизиш бўйича кўникма ва малакаларини ошириш йўллари, ўқувчиларни санъатга қизиқтириш, уларни меҳр-муҳаббат руҳида тарбиялаш ишлари ҳамда тасвирий санъатнинг мазмуни ва услубиятини такомиллаштиришга қаратган [2;64].

И.Каримовнинг тадқиқот ишида V-VII синф ўқувчиларининг меҳнат таълими сифат ва самарадорлигини оширишда техникавий ва бадиий ижодкорликнинг ўзаро алоқадорлигини ёритган ва ижобий натижаларга эришган [4;4].

Қ.Қосимов, ўзининг услубий қўлланмасида умумий ўрта таълим мактабларидаги бадиий наққошлик тўғаракнинг ўзига хос хусусиятлари, вазифалари, тўғаракларда ўқувчиларни бадиий-эстетик тарбиялаш ҳамда тўғарак машғулотларини ўтказишнинг мазмуни ва услубиёти ёритилган [2;58].

Олима О.Худоёрова, ўзининг “Ўзбек каштачилик санъати” номли услубий қўлланмаси халқимизнинг амалий безак санъати ичида кенг тарқалган каштачилик хунарини ўқувчиларга тўғарак машғулотлари жараёнида ўргатиш йўллари ёритилган [2;52].

А.Турдиалиев, ўзининг тадқиқот ишида тасвирий санъат дарслари ва дардан ташқари машғулотлар жараёнида ўқувчиларни бадиий касб-хунарларга йўналтириш жиҳатлари тадқиқ этилади [4;9].

Р.Сарсенбаева, ўзининг услубий қўлланмасида умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчи қизлар халқ миллий хунармандчилигининг каштачилик ва пазандачилик соҳалари бўйича ўтказиладиган “Ўқувчилар меҳнат уюшмаси” фаолияти мазмунини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари ёритилган [2;46].

Ёш олима Д.А.Зоҳидованинг “Хунармандчиликка кириш” номли услубий қўлланмасида хунармандчилик тарихи, унинг анъана ва удумлари ҳақида сўз юритилади. Шунингдек, унда “Хунармандчиликка кириш” махсус курсни ўрганиш бўйича ўқув режа ва дастур мазмуни, машғулотлар намунаси ҳамда хунармандчиликка оид асарлардан намуналар келтирилган [2;16].

О.Р.Жамолитдинова, ўз тадқиқот ишини боғчаларда болаларни меҳнат қадриятлари воситасида меҳнатсеварликни тарбиялашга бағишлайди. Унда меҳнат таълими ва тарбияси мазмунини яратишда Ўзбекистоннинг маҳаллий этнографик шароитлари, болаларнинг талаб ва истаклари инobatга олинмаганлиги, хунармандчиликка эътиборнинг камлиги, миллий хунармандчилик бўйича илмий-услубий қўлланмаларнинг йўқлиги болаларда миллий меҳнат қадриятлари ҳақида билим, кўникма ва малакаларининг етишмаслигига олиб келганлигини таъкидлайди [4;1].

Тадқиқот ишида қадрият (миллий, маънавий, моддий, диний, умуминсоний, минтақавий каби)ларнинг моҳияти, асосий турлари, ўтмишдаги, ҳозирги аҳволи, ривожланиш босқичлари, шарқона илдизлари, ўзига хос тамойиллари кабиларни бир қатор файласуф олимлар, яъни Ж.Тўленов, И.Жаббаров, Э.Назаров кабилар томонидан тадқиқ этилган.

Ж.Тўленовнинг “Қадриятлар фалсафаси” номли китобида қадриятларнинг моҳияти, асосий турлари, табиий, моддий, маънавий, ижтимоий-сиёсий, ахлоқий қадриятларнинг ўтмишдаги аҳволи, уларнинг мустақиллик шароити билан тикланиши, истиқболи, қадриятлар ислохотларни чуқурлаштириб, жамиятни янгилашдаги, инсон маънавий баркамоллиги, унинг дунёқараши, бунёдкорлик фаоллиги, юксак инсоний фазилатларни шакллантиришдаги ўрни, миллий, минтақавий, умуминсоний қадриятларнинг муштараклиги, миллий қадриятларнинг жаҳон ҳамжамиятига киришдаги воситачилик ўрни каби долзарб масалалар ёритиб берилган [2;47].

И.Жаббаровнинг “Ўзбеклар: турмуш тарзи ва маданияти” номли китобида ўзбек халқининг келиб чиқиши, этник жараёни ва шаклланиши, жойлашиши, маданий-маиший ҳаёти ва алоқалари, моддий-маънавий маданияти, ижтимоий ва оилавий турмуши, удумлари, миллий туйғулари, урф-одат ва байрамлари, диний тасаввурлари ёритилган [2;13].

Э.Юсуповнинг умумий таҳрири остида нашр этилган “Фалсафа” номли ўқув қўлланмасида фалсафа, унинг жамият ҳаётида, инсон маънавий камолотида тутган ўрни, фалсафий қарашлар ривожланишининг босқичлари, тарихий шакллари, борлик ҳақидаги фалсафий таълимотлар ва ривожланишининг фалсафий муаммолари, табиатни фалсафий тушуниш каби мавзулар бир қатор файласуф олимлар ҳаммуаллифлигида баён этилган [2;50].

Қ.Назаровнинг “Аксиология: қадриятлар фалсафаси” номли китобида Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги туфайли шаклланаётган аксиология, яъни қадриятшуносликнинг вужудга келиши, ривожланиш босқичлари, шарқона илдизлари, ўзига хос принциплари ва асосий мавзуларини таҳлил қилишга бағишланган. Унда, аксиологик дунёқараш, қадрият категорияси, унинг намён бўлиш шакллари, қадрлаш ва қадрсизланиш муаммолари, тарих ва тараққиётни аксиологик тушуниш, қадрият тизимларининг ижтимоий тараққиётга боғлиқлик қонуни ва мустақил Ўзбекистон Республикасида қадриятлар соҳасидаги ўзгаришлар билан боғлиқ масалалар баён қилинган [2;33].

Кузатишлар натижасида маълум бўлдики, бугунги кунда умумий ўрта таълим мактабларида ўқитилаётган халқ миллий хунармандчилиги соҳалари (наққошлик, ганчкорлик, ёғоч, суяк ва металл ўймакорлиги, эгар-жабдуқлар тайёрлаш - анжомсозлик, пичоқчилик, маҳсидўзлик, косибчилик, кўнчилик, темирчилик, кандакорлик, рехтагарлик (кўнғироқсозлик), чармдўзлик, этикдўзлик, дўппи ва чопонлар тикиш, миллий иморатсозлик - бинокорлик,ю меъморчилик, сандик, бешиқлар ясаш ва бошқалар) тизимлаштирилган ҳолда ўрганилаётган эмас. Халқ миллий хунармандчилигининг турли соҳаларини амалиётга қўллаш, ёш авлодга технология таълими жараёнида, аниқроғи. Халқ таълими тизимида ўргатиш масалалари режа асосида, тартибли қўлланилмасдан келинмоқда.

Зеро, давлатимизнинг мустақил республика сифатида ривожланиши, турли ижтимоий, иқтисодий ўзгаришлар, ҳар бир халқнинг миллий қадриятлари, умуминсоний, умумбашарий ютуқларини улуғлаш, уларни ёш авлодга ўргатиш, сингдириб бориш даври аллақачон келганлигини кўрсатади.

Тадқиқотишини олиб бориш давомида таҳлил ва кузатишлар шуни кўрсатадики, умумий ўрта таълим мактабларининг ДТС, ўқув режаси, ўқув дастурлари, ўқув-услубий қўлланмалари ва дарсликлар мазмунида халқ миллий хунармандчилиги соҳалари (ўғил болалар учун қулай бўлган)дан ўқув материаллари киритилмаган ёки киритилган бўлса-да, жуда кам киритилган.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан “Умумий ўрта таълим мактаблари учун меҳнат таълимидан 1999 йил 16 августда тасдиқланган, ҳозирда амалиётга қўлланилаётган ўқув дастурлари ва ДТСда меҳнат таълими ва касбга йўналтириш дарслари қуйидаги йўналишларда ташкил этилмоқда:

1. Ёғочга ишлов бериш технологияси;

2. Металлга ишлов бериш технологияси;
3. Газламага ишлов бериш технологияси;
4. Пазандачилик асослари;
5. Қишлоқ хўжалиги асослари.

Ушбу ҳар бир меҳнат йўналишлари халқ миллий хунармандчилиги технологияси, машғулотлар ишлаб чиқариш технологияси, амалий машғулотлар ҳамда 8-9-синфларда эса, ишлаб чиқариш асослари ва касбга йўналтириш асослари билан яқунланади [1.9; 288-381].

Фикримизнинг далили сифатида, “Умумий ўрта таълимнинг Давлат таълим стандарти”да технология таълими ва касбга йўналтириш фанининг тузилиши бўйича муаллифлар томонидан куйидаги фикрлар келтирилиб ўтилади: “Технология таълими бошланғич I-IV синфларда бадий меҳнат ва технология таълимини интеграциялашган курслар сифатида ўрганилиши мумкин”, деб тавсия беради. Шунингдек, улар V-VII синфларда, ўқувчиларга уй маданияти, уй иқтисоди курслари, уларнинг ижтимоий эстетик диди ва дунёқарашини кенгайтирадиган келгуси оилавий ҳаёт ва турмушда керак бўладиган сабоқларни тавсия этади. V-IX синфларда эса, ўқитилаётган технология таълими соҳаси мазмунининг асосий йўналишлари: ишлаб чиқариш асослари, машина элементлари. Касбга йўналтириш асослари, амалий машғулотлар, жами, ҳар бир синф учун маълум бир ўқув соатига мўлжалланган дастур мазмуни қисман ишлаб чиқилган ва амалиётчиларга тавсия этилган [1.9; 291].

Аммо халқ миллий хунармандчилиги бўйича унумли меҳнатини ташкил этиш йўллари, мазмуни, воситалари, услублари жорий технология таълими дастурлари, ўқув қўлланмалари ҳамда дарсликлари мазмунида мукамал дидактик тизим сифатида акс эттирилмаган.

Кузатиш ва таҳлиллардан маълум бўлдики, умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган ўқув машғулотлари, ўқув-тарбиявий тадбирлар ва ўқувчилар меҳнатини ташкил этиш шаклларига миллийлик руҳи ва мазмуни тўлиқ (сингдирилмаган) киритилмаган. Шунингдек, халқ миллий хунармандчилиги соҳаларини маҳаллий шароитларда ташкил этиш, ўқитиш услубияти ҳам тўлиқ ишлаб чиқилмаган.

Мамлакатимизда педагогика янги ижтимоий, иқтисодий тузумда болалар меҳнатини меъёрлаш, ташкил этиш шакллари, мазмуни, халқ хунармандчилиги бўйича етакчи усталар тажрибаларини ёш авлодга ўргатиш услубиятини ишлаб чиқиш лозим. Болалар меҳнатига ҳақ тўлаш, бозор иқтисодиётида меҳнатнинг ўрни, аҳамияти каби муаммолар тўғрисида аниқ назарий ғоялар, амалий-услубий қўлланмалар, тавсияномалар яратилиши лозим бўлиб қолмоқда.

Шунингдек, тадқиқот иши жараёнида маълум бўлдики, таълим муассасалари ўқувчиларини технология ва касбга тайёрлашни такомиллаштиришда миллий кадриятлар (халқ хунармандчилиги мисолида)дан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитини тадқиқ этиш жараёни, тадқиқотчилар диққат марказидан четда қолган кўринади. Шу боис тадқиқот жараёнида ушбу муаммонинг ечимини топиш мақсад қилиб қўйилди. Бунда миллий кадриятлар, яъни халқ миллий хунармандчилиги, унинг соҳалари (пичоқчилик, кўнчилик, маҳсидўзлик, косибчилик)ни умумий ўрта таълим жараёнида маълум бир фан негизида. Яъни, технология таълими ва касбга йўналтиришга асосланган ҳолда ўрганилиши табиий зарурият сифатида қаралди.

Илмий таҳлиллардан маълум бўлдики, ўқувчиларни технология ва касбга тайёрлашни такомиллаштиришда миллий кадриятлардан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитлари ҳамда халқ миллий хунармандчилиги (технология таълими)нинг миллийлаштирилиб ўқитилиши бўйича ҳам махсус илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмаганлигидан далолат беради.

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини технология ва касбга

тайёрлашни такомиллаштиришда миллий кадриятлардан фойдаланишнинг педагогик шароитини тадқиқ қилишда қуйидаги жиҳатларга эътибор бериш лозим:

Технология таълими ва касбга йўналтириш ҳамда миллий кадриятлар (халқ миллий хунармандчилиги соҳалари)нинг мутафаккир, донишмандлар, ҳозирги олимлар асарларининг тарихий манбаларида ёритилган мазмунини ўрганиш, таҳлил қилиш орқали мазкур соҳанинг ҳозирги даврдаги услубий пойдеворини яратиш лозим.

Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини технология таълими ва касбга йўналтириш, тайёрлашда халқ миллий хунармандчилиги соҳаларининг миллий, маҳаллий, худудий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, ўғил болалар фаол иштирок этадиган, яъни кўнчилик, маҳсидўзлик, косибчилик, пичоқчилик соҳаларини танлаб олиб, уларни ўқитиш услублари ва услубияти мазмунан ҳамда сифатан ривожлантирилиши лозим.

Ҳозирги замон умумий ўрта таълим мактабларида амалда қўлланилаётган ўқув дастурлари мазмунини танлашда ўқувчиларни халқ миллий хунармандчилиги асосларини ўрганишни таркиб топтириш ҳамда уларга миллий кадриятларни ушбу соҳа мисолида ўргатиш лозим.

Ўқув жараёнида касбга йўналтириш таълимининг мақсад ва вазифаларини белгилашда, албатта, уларнинг ўзига хос педагогик усуллари ва воситаларининг қўлланилиши лозим бўлади.

Ҳозирги даврда узлуксиз таълим-тарбия тизимида, технология ва касб-хунар педагогикасида халқимизнинг миллий, махнавий, маданий меросларидан, кадриятларидан, тарихий ютуқларидан фойдаланишнинг йўллари, педагогик шарт-шароитларини белгилаш иши барча изланишлар қатори тадқиқотимизнинг асосий йўналишларидан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

Анитипина К. И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства южных киргизов. -Фрунзе, 1962. 13.

Абдуразақов А. А. XIX асрнинг охири - XX асрнинг бошларида ўзбек хотин-қизларнинг чеварчилик касб-хунарлари. Общественные науки Ўзбекистон. 1998. № 1. 27-30-бетлар.

Абдуллаев Т. А, Хасанова С. А. Одежда ўзбеков (XIX-начало XX в. в). Т.: Фан, 1978. -С. 115.

Алламуратов А. Каракалпакская народная вышивка. Нукус.: Каракалпакстан, 1977. -С. 79.

Шомирзаев М.Х. Мактаб технология таълимида миллий хунармандчиликнинг спектрал-вариатив компонентларини фанлараро такомиллаштириш. Монография. – Т.: Tafakkur, 2020. – 340 б.

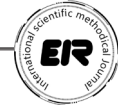
Шомирзаев М.Х. Технология обучения народному-прикладному искусству, трудовое и эстетическое воспитание учащихся V-VII классов общеобразовательных школ. Монография. – Т.: Yangi nashr, 2019. – 144 с.

Шомирзаев М.Х. Ўқувчиларда халқ хунармандчилиги касбларига қизиқишни фанлараро шакллантириш омиллари // Мактаб ва хаёт. – Т., 2019. – 6-сон. – Б. 23-24 (13.00.01. №4)

Шомирзаев М.Х. Таълим технологияларидан фойдаланиш муаммолари // Замонавий таълим. – Т., 2019. – 9 (82)-сон. – Б. 25-31 (13.00.01. №10).

Шомирзаев М.Х. Ўзбек каштадўзлигининг шаклланиш генезиси ва ривожланиш технологияси // Муғаллим ҳем узлуксиз билимлендириў. –Нукус, 2019. – 5-сон. – Б. 73-82 (13.00.01. №20).

Шомирзаев М.Х. Ўқувчиларда халқ миллий хунармандчилиги касбларига қизиқишни шакллантиришда таълим технологияларидан фойдаланиш // Қорақалпоқ давлат университетининг хабарномаси. – Нукус, 2019. – 4 (45)-сон. –

Б. 98-102 (13.00.01. №13).

Шомирзаев М.Х. Анъанавий каштадўзликда маҳаллий жиҳатлар //Илм сарчашмалари. – Урганч, 2019. – 8-сон. – Б.140-144 (13.00.01. №31).

Шомирзаев М.Х. Касбий таълим: миллий каштадўзлик // Педагогика. – Т. 2019. – 3-сон. – Б.122-129 (13.00.01. №6).

Шомирзаев М.Х. Миллий каштадўзликда фанлараро спектрал-вариатив компонентларнинг ўзига хос жиҳатлари // Педагогик маҳорат. – Бухоро, 2019. – 3-сон. – Б.17-20 (13.00.01. №23).

Шомирзаев М.Х. Ўзбек миллий хунармандчилигида мато тайёрлашнинг ўзига хос жиҳатлари // Тафаккур зиёси. – Жиззах, 2019. – 4-сон. – Б. 69-71 (13.00.01. №29).

Шомирзаев М.Х. Ўқувчиларда халқ миллий хунармандчилиги касбларига қизиқишни шакллантиришда фанлар интеграцияси имкониятлари // Фан ва жамият (Илм ҳаѐм жаъмиет). – Нукус, 2019. – 3-сон. – Б. 106-108 (13.00.01. №3).